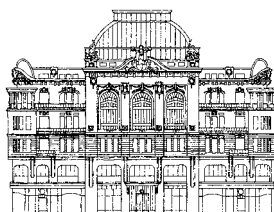

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

ECONOMIC SCIENCES COLLECTION
Book XIV

ECONOMIC CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES

Proceedings
of the Conference
CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES
held at SASA on April 20, 2010

Accepted for Publication at the 10th Session of the Department of Social Sciences
of the Serbian Academy of Sciences and Arts, held on December 14th, 2010
after being reviewed by
Corresponding Member Časlav Očić, University Professors Oskar Kovač,
Mladen Kovačević,
Ljubomir Madžar, Blagoje Babić, Milovan Mitrović, Đorđe Popov and Rajko Bukvić

Editor
Academician
ČASLAV OCIC

BELGRADE
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

ЕКОНОМСКИ ЗБОРНИК
Књига XIV

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова
с научног скупа
КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ
одржаног у САНУ 20. априла 2010. године

Примљено на 10. скупу Одељења друштвених наука
Српске академије наука и уметности 14. децембра 2010.
на основу реферата
дописног члана Часлава Оцића, универзитетских професора Оскара Ковача,
Млађена Ковачевића, Љубомира Маџара, Благоја Бабића,
Милована Митровића, Ђорђа Попова и Рајка Буквића

Уредник
академик
ЧАСЛАВ ОЦИЋ

БЕОГРАД
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

**ЕКОНОМСКА КРИЗА:
ПОРЕКЛО И ИСХОДИ**

**ECONOMIC CRISIS:
ORIGINS AND OUTCOMES**

Припрема Layout
Љубица Танасковић Ljubica Tanasković

Превод с енглеског English translation
Александар Павић Aleksandar Pavić

Штампа Printed by
Штампарија Издавачке фондације Štamparija Izdavačke fondacije
Архиепископије београдско-карловачке Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke
Краља Петра Првог 5, Београд Kralja Petra Prvog 5, Belgrade

Тираж Circulation
200 примерака 200 copies

© ©
САНУ, Београд, Србија SASA, Belgrade, Serbia

САДРЖАЈ CONTENTS

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

Часлав Оцић

1

УВОДНА ИЗЛАГАЊА INTRODUCTORY LECTURES

ВЕЛИКА ЕКОНОМСКА КРИЗА 7 THE GREAT ECONOMIC CRISIS
И ДРЖАВНА ИНТЕРВЕНЦИЈА AND STATE INTERVENTION
У МЕЂУРАТНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ IN INTERWAR YUGOSLAVIA
Смиљана Ђуровић Smiljana Đurović

ГЛАВНИ ИЗАЗОВ СВЕТСКОЈ 27 THE MAIN CHALLENGE TO THE WORLD
ПРИВРЕДИ: ИСЦРПЉИВАЊЕ ECONOMY: EXHAUSTION OF THE
„ЕВРОПСКЕ ВРСТЕ РАЗВОЈА“ „EUROPEAN TYPE OF DEVELOPMENT“
Благоје С. Бабић Blagoje S. Babić

ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ HISTORY

ПРВЕ ТРИ БАНКАРСКЕ КРИЗЕ 51 THE FIRST THREE BANKING CRISES
У СРБИЈИ ДО 1914. IN SERBIA BEFORE 1914
Биљана Стојановић Biljana Stojanović

ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА 71 ECONOMIC POLICY
И КОНЈУНКТУРА У ЈУГОСЛАВИЈИ, AND MARKET CONDITIONS
1919–1925. IN YUGOSLAVIA, 1919–1925
Бошко Мијатовић Boško Mijatović

АГРАРНА КРИЗА 91 AGRARIAN CRISIS
У СРБИЈИ, 1925–1935. IN SERBIA, 1925–1935
Момчило Исић Momčilo Isić

МЕЂУРАТНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ 101 INTERWAR INVESTMENTS
У ЈУГОСЛОВЕНСКУ ИНДУСТРИЈУ IN YUGOSLAV INDUSTRY

И ХРВАТСКО-СЛОВЕНАЧКА ПРОПАГАНДА Слободан Вуковић		AND CROATIAN-SLOVENIAN PROPAGANDA Slobodan Vuković
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ		THEORY
ТЕОРИЈЕ КРИЗЕ – КРИЗА МОДЕРНИХ ТЕОРИЈА Александар Саша Гајић	115	CRISIS THEORIES – THE CRISIS OF MODERN THEORIES Aleksandar Saša Gajić
СВЕТСКА ФИНАНСИЈСКА КРИЗА Оскар Ковач	127	THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS Oskar Kovač
МОГУЋИ УЗРОЧНИЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Љубомир Маџар	141	CONUNDRUM OF THE PRIME MOVERS OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS Ljubomir Mažar
ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОУКЕ ЗА ЕКОНОМСКУ ТЕОРИЈУ И ПОЛИТИКУ Исидора Љумовић и Мирослав Н. Јовановић	159	ECONOMIC CRISIS: LESSONS FOR ECONOMIC THEORY AND POLICIES Isidora Ljumović and Miroslav N. Jovanović
ПАРАДИГМЕ ТУМАЧЕЊА И СТРАТЕГИЈЕ ИЗЛАСКА ИЗ КРИЗЕ 2008. Вера Вратуша	173	THE CRISIS OF 2008: PARADIGMS OF INTERPRETING AND STRATEGIES OF OVERCOMING Vera Vratuša
КРИЗА: НЕОЛИБЕРАЛНА ДИЈАГНОЗА – КЕЈНЗОВСКА ТЕРАПИЈА? Бранка Бујишић	193	CRISIS: NEOLIBERAL DIAGNOSIS – KEYNESIAN THERAPY? Branka Bujišić
СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: ЈЕДНО ВИЂЕЊЕ Драгана Митровић	201	THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS: ANOTHER VIEW Dragana Mitrović
САВРЕМЕНА ЕКОНОМСКА КРИЗА: „АУСТРИЈСКО“ ОБЈАШЊЕЊЕ Божо Стојановић	217	THE CURRENT ECONOMIC CRISIS: THE “AUSTRIAN” EXPLANATION Božo Stojanović
ИСТОРИЈСКИ УСУД КАПИТАЛИЗМА: КРИЗА КАО ПОСЛЕДИЦА НЕКОНТРОЛИСАНОГ РАСТА Борис Н. Кршев	231	LE DESTIN HISTORIQUE DU CAPITALISME: LA CRISE EN RAISON D’UNE CROISSANCE INCONTRÔLÉE Boris Kršev

С В Е Т	2 4 5	W O R L D
КРИЗА И/ИЛИ НЕНАУЧЕНЕ ЛЕКЦИЈЕ? Ђорђе Попов	245	CRISIS OR AN (UN)LEARNED LESSON? Đorđe Popov
ПОРЕКЛО АКТУЕЛНЕ СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Хасиба Хрустић	259	ROOTS OF THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS Hasiba Hrustić
КРИЗА И КОНВЕРГЕНЦИЈА Живота Ђорђевић	275	CRISIS AND CONVERGENCE Života Đorđević
ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАО УЗРОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗЕ Рајко Буквић и Часлав Оцић	277	ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАК ИСТОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗИСА Рајко Буквич и Часлав Оцић
НЕМОЋ МОНЕТАРНЕ ПОЛИТИКЕ У УСЛОВИМА СВЕТСКЕ ФИНАНСИЈСКЕ И ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Ђорђе Ђукић	293	THE POWERLESSNESS OF MONETARY POLICY UNDER THE CONDITIONS OF THE GLOBAL FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS Đorđe Đukić
ГЕНЕЗА И ПОСЛЕДИЦЕ КРИЗЕ: ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТ Драгомир Анђелковић	307	GENESIS AND CONSEQUENCES OF THE CRISIS: THE GEO-POLITICAL ASPECT Dragomir Anđelković
УЗРОЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ И ЊЕНЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ Горан Николић	327	CAUSES OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND ITS GEOPOLITICAL CONSEQUENCES Goran Nikolić
Т Р А Н З И Ц И Ј А И С Р Б И Ј А		T R A N S I T I O N A N D S E R B I A
УЗРОЦИ ДУБОКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ Млађен Ковачевић	339	CAUSES OF THE DEEP ECONOMIC CRISIS IN SERBIA Mladen Kovačević
ЕФЕКТИ КРИЗА У СРБИЈИ Снежана Грк	363	EFFECTS OF THE SERBIAN CRISIS Snežana Grk

СВЕТСКОСИСТЕМСКИ АСПЕКТИ КРИЗЕ И СРБИЈА Слободан Антонић	379	WORLD-SYSTEMIC ASPECTS OF THE GLOBAL CRISIS AND SERBIA Slobodan Antonić
АКТУЕЛНА СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА И ТРАНЗИЦИОНА РЕЦЕСИЈА: ИСКУСТВО СРБИЈЕ Властимир Вуковић	391	THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND THE TRANSITION RECESSION: SERBIA'S EXPERIENCE Vlastimir Vuković
ПОСЛЕДИЦЕ ПРОДАЈЕ ТЕЛЕКОМУНИКАЦИОНЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ Александра Смиљанић	405	THE SALE OF THE SERBIAN TELECOMMUNICATIONS INFRASTRUCTURE Aleksandra Smiljanić
СРПСКО ДРУШТВО: КРИЗА, СУКОБИ, РАЗАРАЊЕ И ОПОРАВАК Милован М. Митровић	421	SERBIAN SOCIETY: CRISIS, CONFLICTS, DEVASTATION AND RECOVERY Milovan M. Mitrović
НЕДОСТАЦИ СИСТЕМА КАО ПРЕТЕЖНИ ИЗАЗИВАЧ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ (2007–2010) Маринко Бошњак	439	SYSTEMIC SHORTCOMINGS AS A PRIMARY CAUSE OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS (2007–2010) Marinko Bošnjak
ПОСЛЕДИЦЕ ЗАКЉУЧИВАЊА СПОРАЗУМА О СТАБИЛИЗАЦИЈИ И ПРИДРУЖИВАЊУ СРБИЈЕ ЕУ Дејан Мировић	451	CONSEQUENCES OF THE STABILIZATION AND ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN SERBIA AND THE EU Dejan Mirović
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈСКИ РИЗИЦИ У БАНКАРСКОМ СЕКТОРУ СРБИЈЕ И РЕГИОНА Бранко Урошевић	459	ECONOMIC CRISIS AND GLOBALIZATION RISKS FACING THE BANKING SECTOR OF SERBIA AND THE REGION Branko Urošević
ЕКОНОМИКА ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ЗДРАВСТВА Здравко Шолак	469	ECONOMICS OF POST-SOCIALIST HEALTH CARE SYSTEM Zdravko Šolak

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

ЧАСЛАВ ОЦИЋ

ШТА ЈЕ КРИЗА?

Загорски сељак Мика Брезовачки 1931:

Каква је та година деветстотридесетпрва! [...]

Такве још није било! [...]

Госпон биљежник – ... – јели ви знате, кај је то криза? [...]

Криза – ... – то вам је, кад ја својег јунца десет пута терам на сејем, а немрем га продати! ... То се зове, бумо рекли, криза! То је моја криза, али то бу и опћинска криза, јер ја небум могел платити својих, бумо рекли, дажбаина! ...

Славко Колар, *Ми смо за љравицу*, Загреб 1936; приповетка „Криза“.

Мајко, зашто је хладно у нашој соби? – Јер нема угљена, сине. – А зашто нема угљена? – Јер тата нема посла. – А зашто тата нема посла? – Јер има превише угљена.

Иван Дончевић, *Људи из Шушњаре*, Загреб 1933.

Да ли простодушна народска (данас је у моди да се каже: популистичка) дефиниција кризе као економске микро-макро *инконируенције* (огромних социјалних, психолошких и моралних трошкова) коју загорски сељак Мика Б. предочава *Јосион биљежнику* 1931. (у јеку Велике кризе) има универзално значење? Које, дакле, важи и за СЕКУ 2008.

Да ли Мајчин опис *нарушавања равнотеже кайиџала и рада* које резултира кризом хиперпродукције представља опште – *џарадоксолошко* – објашњење феномена?

Да ли је криза циклички *џроцес* („логика историје“ *на делу*) или „линеарни“ „диктат“ (*џројекџ*), тј. историјски инжењеринг, „практични идеализам“ куденхоф-калергијевског типа у коме ће после сламања традиционалних друштава, у постхуманој будућности киборзи заменити Мику Брезовачког и Мајку.

Која је природа најновије глобалне кризе? Да ли је она традиционални конјунктурни феномен или специфична дотад незабележена (готово уникатна) структурна појава?

Да ли је у питању само максимална, али ипак људска, *ауга сафра фамес* (проклета пожуда за новцем) или много амбициозније претензије глобалних демијурга: стварање новог човека или – постчовека?

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА

Та торба је рукопис зборника *Економска криза: порекло и исходи*. Последњих 6–7 година она је свом тежином притискала савест уредника овог зборника.

Почетком 2010. године у Кнез Михаиловој 35 – на иницијативу чланова Одбора за економске науке САНУ и чланова Друштва за привредну историју – др Смиљана Ђуровић, председница тог (тек основаног) Друштва, проф. др Благоје Бабић, Часлав Оцић, председник поменутог Одбора и научни саветник београдског Института за међународну политику и привреду, састали су се да усагласе нацрте образложења за разговора за округлим столом о светској економској кризи. Тада су не мали број економиста и већина политичара сматрали да је криза већ на издисају. Врло брзо, међутим, очекивања да ће та криза врло кратко трајати почела су да бледе: прва фаза оптимизма потопљена је таласом скепсе – криза се манифестовала као појава дугог трајања. Откуд сад тај (својеврсни) *neverendum*? На то су, поред осталог, требало да одговоре учесници расправе за округлим столом

на тему

ПОРЕКЛО И ИСХОД КРИЗА

Расправу је 20. априла 2010. године у САНУ организовао Одбор за економске науке САНУ у сарадњи с Друштвом за привредну историју у оквиру следећих тематских целина:

УВОДНА ИЗЛАГАЊА	СВЕТ
ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ	КРИЗА, ТРАНЗИЦИЈА, СРБИЈА
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ	ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

После расправе учесници су имали на располагању месец дана да зголове саопштења за зборник радова који је требало да се појави под истим називом као и априлски скуп. У међувремену, Европска академија економских наука и Европски центар за мир и развој УН подстакнути динамичном и корисном априлском расправом у САНУ одлучили су да у октобру 2010. организују округли сто на тему

ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

као својеврсни продужетак и допуну априлског скупа одржаног под кровом САНУ. Овај скуп је требало да скрене пажњу на могућа европска решења глобалне економске кризе. Модератор априлског скупа је замољен да сачини тезе за разговор на овом скупу. Он је (инкорпоришући и тезе с априлског скупа, пре свега, онај део чији је аутор био Благоје Бабић) крајем априла 2010. то и учинио:

Тезе за разјавор на тему
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

ПОРЕКЛО И ПРИРОДА КРИЗА

Феноменологија кризе/а
Друштвена и економска димензија
Природа економских поремећаја: рецесија, криза, депресија, ...
Криза хиперпродукције или криза хиперпотрошње?
Кризе тржишне привреде или кризе капитализма?
Универзалне карактеристике – макрорегионалне специфичности?
„Транзиција“ и криза

ПОГЛЕД УНАЗАД

Хронологија криза (привредне кризе у 19. веку; привредна криза 1920–1921. године, Велика економска криза 1929–1933. године; криза стагфлације 1970-их година; енергетска криза 1974; финансијска криза у САД 1987. године и њен одраз на светску привреду; привредна криза у Јапану 1990-их година и поуке за економску политику; Светска криза 2007/8–...): сличности и разлике у узроцима, последицама и антикризним мерама. Спонтани и „плански“ (?) карактер криза.
Могу ли се данас извући неке поуке из ранијих кризних догађања?

ОБЈАШЊЕЊА КРИЗА – РАЗУМЕВАЊЕ ДАНАШЊЕ
СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ

Теорије привредних циклуса (неокласична школа, кејнзовска школа, марксистичка школа, аустријска школа)
Кондратјевљева теорија дугих таласа
Геокономско виђење економске кризе

УПРАВЉАЊЕ КРИЗАМА

Мере текуће (националне или макрорегионалне) економске политике
Улога међународних финансијских институција и геокономских блокова у управљању кризом
Ривалство или сарадња: аутаркија или светска привреда?

ИСХОД(И) КРИЗА

Криза и промене економско-социјалне структуре становништва
Политичке (глобалне и макрорегионалне) импликације економске кризе
Криза и (не)дељивост безбедности
Криза и интеграциони процеси у Европи

ПОГЛЕД УНАПРЕД

Путеви и методи опоравка од кризе
 Временски хоризонт(и) опоравка: кратак, средњи и дуги рок (монетарна, фискална
 и развојна политика)
 Једно и јединствено глобално решење?
 Макрорегионална („блоковска“) комбинована решења?
 Субевропска и евроазијска решења
 Европска решења у поређењу с америчком антикризном политиком, руским
 антикризним програмом и кинеском стратегијом превазилажења кризе
 Могући (европски) сценарији изласка из кризе (Европа 2020)
 Институционалне реформе и излазак из кризе
 Социјални субјекти динамизације будућег привредног развоја – главни чиниоци
 изласка из кризе

С обзиром на то да се врло брзо показало да нема услова за организовање (међународног) октобарског скупа, модератор априлског скупа узео је слободу да свим учесницима тог скупа пошаље и тезе за планирани октобарски скуп, као својеврсни подсетник, али и путоказ, којим се унеколико проширују и разбокорављају првобитни оквири зборника зацртани горе наведеном шестоделном структуром априлског скупа. То је имало врло позитивно дејство тако да се до краја 2010. на столу уредника зборника нашло тридесетак – редигованих и рецензираних – квалитетних радова, спремних за прелом и штампу.

Тада нико није није могао ни да сања и да ће и зборник о кризи упасти у кризу – кризу објављивања. Покушало да завлада ледено доба постистине, па је и овај наш зборник био жртва замрзавања. Чекање на штампање зборника ипак се није претворило у *neverendum*, тако да су повољне климатске промене у 2018. створиле прилику да се овај сада већ времешни научноистраживачки подухват – издржавши на најбољи могући начин пробу времена – публиковањем приведе крају.

Насупрот томе, изгледа да су слаби изгледи да за нашег живота видимо крај светске економске кризе. Криза је фактички постала перманентно (у сваком случају хаотично) стање на које се треба привикавати. Како? Одговор на ова и друга бројна „кризолошка“ питања могао би да пружи скуп који Одбор за економске науке САНУ планира да организује 2019. године под насловом

СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: 10 ГОДИНА ПОСЛЕ

Ово је први позив за учешће на том скупу.

УВОДНА ИЗЛАГАЊА
INTRODUCTORY LECTURES

ГЛАВНИ ИЗАЗОВ СВЕТСКОЈ ПРИВРЕДИ: ИСЦРПЉИВАЊЕ „ЕВРОПСКЕ ВРСТЕ РАЗВОЈА”

БЛАГОЈЕ С. БАБИЋ

Одбор за економске науке ОДН САНУ, Београд, Србија

blagosb@yahoo.com

САЖЕТАК: Савремена привредна криза је деоница на путу исцрпљивања „европске врсте развоја”.

У оци природе и узрока кризе савремене светске привреде постоје велике разлике међу економистима. У одговору носилаца економске политике на ову кризу постоји једногласност. Сви траже спас у кејнзовској терапији: повећавање платежно способне тражње помоћу високих јавних расхода и ниских каматних стопа. Остварења су за сада доста скромна: споро оживљавање привреде, раст јавног дуга, неизвесност у погледу кретања девизних курсева и платних биланса, слаби изгледи за раст запослености.

Оба средства макроекономске регулације изневеравају очекивања. „Невидљива рука” тржишта не успева да обезбеди одговарајући раст светског производа. „Видљива рука државе” не успева да обузда расипно коришћење природних богатстава.

Смак света ипак није на видику. И ова криза ће бити превладана. Али је већ сада извесно да свет неће моћи дуго да природна богатства користи расипно као до сада. Није главно питање како расподелити природна богатства, него како расподелити оскудицу у њима. Даљи развој светске привреде и међународних односа уопште умногоме ће зависити од тога како ће се решавати питање те расподеле. Цео свет ће бити угрожен уколико се моћне државе нађу пред избором: заустављање својих машина и отпуштање својих радника или запоседање туђих природних богатстава силом.

„Европска врста развоја”, која је економски препородила цео свет, учинила је светску привреду неуправљивом. Главни разлог је противречност између тежње за неограниченим увећавањем прерађивачке моћи света и ограничености залиха природних богатстава. Предупређивање будућих криза светске привреде претпоставља управо њену управљивост. Свету је очито потребна стратегија развоја, која би у условима релативне оскудице у природним богатствима, обезбедила прераспделу могућности за развој. Но како нема светске владе, нема ни светске стратегије.

У сваком случају, уколико би било настављено садашње стихијно кретање светске привреде, човечанству би преостало вероватно још око сто година. Да би опстало, оно би очигледно већ данас морало да има у виду да је *Hanibal ante portas*.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: криза, речесија, депресија, границе раста, „европска врста развоја”

ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ

Радна поставка

Савремена привредна криза је деоница на путу исцрпљивања „европске врсте развоја”.

Постављање питања

Многи питања

Питање је каква је природа бољке с којом се светска привреда суочава данас:

1. Да ли је реч о кризи привреде или о кризи система?

1а) Ако је реч о кризи привреде, да ли је у питању криза тржишне привреде у којој је дошло до привременог отказивања тржишта (*market failure*)?

1б) Ако је у питању криза система, да ли је у питању криза привредног система (криза институционалне структуре привреде) или криза друштвено-економског система (криза капитализма)?

Другим речима, да ли је данас у питању криза тржишне привреде или капиталистичке привреде? Да ли је могуће имати тржишну привреду у некапиталистичком друштвеном устројству? Да ли је могуће имати капиталистичку привреду без криза?

2. Ако је реч о кризи система, било привредног или друштвено-економског, постављају се следећа питања:

2а) Да ли је уопште могућ систем који би искључивао појаву криза?

2б) Ако је такав систем могућ, какво преуређивање постојећег система би требало извршити да би се превладала текућа криза и искључило појављивање нових привредних криза?

2в) Или је сваки систем, због своје сложености, недовољно управљив, па тиме и кризе нормална појава у сваком систему, пошто му је колебљивост урођена?

Мало одговора

Од 2008. у целом свету се хорски понавља да је ово највећи поремећај у светској привреди од „велике привредне кризе” из 1930-их година. У званичним оценама у оптицају је двочлана дијагноза: „финансијска криза” + „рецесија” у реалној економији. Ређе се говори о „економској кризи”, још ређе о „депресији”. У земљама суоченим с привредним потресима било је устезења да се помене чак и „рецесија”. Разлог је „страх од страха”¹.

¹ „Економија = 50% математика + 50% психологија”. У: [Паршев 1999].

Међу научницима у оцени садашње бољке светске привреде најчешће се говори о „рецесији”, мада многи говоре о „кризи” па чак и о „депресији”. Отуда се за „лечење” привредних поремећаја дају различите препоруке, у зависности од доктринарне или идеолошке опредељености писаца.

Писци који говоре о „рецесији”, који су у већини, рачунају на скори опоравак светске привреде, али спорији него што је уобичајено. Писци који говоре о „кризи” односно „депресији” сматрају да ће за опоравак светске привреде бити потребно више година, а неки, као Џефри Сакс (Jeffrey Sachs), да ће криза трајати „читаво поколење”.

Појам привредне кризе

Врсте поремећаја у привреди

У економској теорији нема јасних одредаба о поремећајима у привреди. Обично се ти поремећаји називају кризом која може имати облик рецесије или „депресије”.

1. *Рецесија*. Рецесијом се називају краткорочни поремећаји у текућим привредним кретањима, то јест у конјунктури. Технички, рецесија је најнижа тачка између два врха циклуса на којима рецесија почиње и завршава се. Ове три тачке се могу утврдити само уназад. Рецесија, у зависности од тока, технички се приказује у различитим облицима: V, U, L, W.

Главна обележја рецесије су:

а) Траје до пола године или најдуже до годину дана². По неким писцима, рецесија постоји чим стопа раста друштвеног производа опада два тромесечја узастопно; в. [Weale and Young 1999: 6].

б) Главни симптоми су: снижење стопе привредног раста и пораст стопе незапослености. Ови симптоми се, разуме се, посредно или непосредно разливају на целу привреду. Многи макроекономски показатељи крећу се у сличном смеру: производња (БДП), запосленост, инвестиције, упосленост капацитета, доходак домаћинстава, профит предузећа и инфлација опадају; банкрот и незапосленост расту [http://www.merriam-webster.com/dictionary/recession. 6. 1. 2010].

в) Пошто је реч о поремећају у текућим кретањима, могућ је „повратак у редовно стање” (*back to normalcy*).

г) Лечи се мерама за управљање конјунктуром – монетарним и фискалним³.

2. *Депресија*. Депресија је дуготрајан поремећај у привреди и то и конјунктурни и структурни истовремено. Технички, депресија је најнижа тачка економског циклуса.

а) Траје више година. Велика депресија трајала је десет година (1930–1940).

2 Према методологији: National Bureau of Economic Research, New York.

3 В. одељак „Сумње у јапанско привредно чудо”, у: [Бабић 2007: 647–665].

б) Главни симптоми су: велики пад друштвеног производа и високи раст незапослености. Депресија значи опадање свих привредних делатности и раст социјалних неприлика. Макроекономски показатељи су много неповољнији него у рецесији: велико опадање најамнина, опадање куповне моћи, вишак понуде над тражњом, опадање цена, масовна незапосленост и опште помањкање поверења у будућност.

в) Пошто је реч о поремећајима и у текућим кретањима и у структури привреде, нема повратка у редовно стање.

г) Лечи се истовременим предузимањем мера за структурни преображај и мера за управљање конјунктуром.

Појавни облик кризе

Кризе се појављују мање више на исти начин. Поремећаји настају прво у „формалној” економији – у виду финансијске кризе, па се потом преносе на целу привреду. Уобичајени облик испољавања кризе је заостајање понуде новца за тражњом. Настаје мањак ликвидности. „Јуриш на шалтере” доводи до пражњења и банкрота банака. Долази до пада нивоа цена. Следе опадање профитне стопе, инвестиција и домаћег производа и раст незапослености.

Финансијска криза је увек у крајњем степену одређена поремећајима у реалној економији. Ни данашња светска финансијска криза није изузетак.

Привредни циклуси

Узима се као неспорно да је криза природна деоница привредног циклуса. Привредни циклус је периодично колебање привреде између раста и опадања. Траје више од годину до 10 или 12 година [US Business Cycle Expansions and Contractions 2010]. Привредни циклус се технички одређује као смењивање четири деонице: успон, благостање, опадање, рецесија. После рецесије нови привредни циклус почиње успоном. Деонице привредног циклуса обележава мењање запослености, привредних делатности и каматне стопе.

Узроци криза

Сматра се да су кризе нормални пратилац капиталистичке привреде. Економисти се, међутим, не слажу око њених узрока.

Међу економистима преовлађујуће струје (*mainstream economists*) постоје разлике око тога да ли су узроци циклуса спољни (егзогени) или унутрашњи (ендогени). То има утицај на смер деловања економске политике.

а) Присталице неокласичне теорије, које узимају да су узроци егзогени, проповедају минималну улогу државе и прописа (*laissez-faire*). Ако нема таквих

спољних шокова, тржиште функционише. Чикашка школа тврди да економска криза и колебања привредних кретања настају због спољних шокова, као што су иновације и друго.

б) Заступници поставке о ендогеним узроцима кризе, као што су кејнзовци, окривљују за настајање криза недовољну платежно способну тражњу.

Између ових теорија не постоји кинески зид. Неки класични економисти, као Сеј, иако верују да су узроци криза спољни (егзогени), предлажу да држава својом политиком треба да ублажава штете економских циклуса.

И аустријска школа заступа поставку о ендогеним чиниоцима кризе. Економске циклусе проузрокује монетарна експанзија, иза које је централна банка. Мизес (Ludwig von Mises) и Хајек (Friedrich Hayek) наглашавају улогу каматне стопе као цене инвестиционог капитала, која опредељује инвестиционе одлуке. Централна банка, утицањем на висину каматних стопа, искривљује природну равнотежу. Депресије и рецесије су позитивне снаге утолико што су оне природни механизми за уклањање погрешне алокације ресурса у току „бума” или инфлационе фазе.

Марксистичко учење је да је циклична криза неизбежан производ функционисања капиталистичке привреде. Производњи добара за тржиште нужно је својствена криза. Профит је главни покретач тржишне привреде, али профит на капитал тежи да опада што води у кризу, у којој долази до масовне незапослености, опадања привредне делатности, преостали капитал се централизује и концентрише и рехабилитује профитну стопу. На дуги рок та криза тежи да буде све дубља и на крају систем се руши. Роза Луксембург, такође марксистичке оријентације, заступала је тезу да је узрок криза ниска куповна моћ радника. Одатле проистиче тенденција да понуда бива већа од тражње. Кејнзова теза о ефективној тражњи је слична Розиној.

Неки писци су покушавали да комбинују марксистичку и кејнзовску тезу. Али, њихово поимање капитализма се разликовало. За Кејнза капитализам је систем који вреди одржавати, а подобан је за ефикасно регулисање. Маркс је видео капитализам као историјски осуђен на пропаст па не може бити стављен под друштвену контролу [Mattick 1960].

Одговор на кризе

Економисти ипак сматрају да се привредни циклуси не могу уклонити. Међутим, владе и централне банке интервенишу често да се ублаже успони и падови. Начин интервенције зависи од оцене узрока.

Многи економисти, узимајући да је узрок кризе неадекватна агрегатна тражња, одговор виде у експанзивној макроекономској политици.

По кејнзовском схватању, рецесију савладава држава повећавањем ефективне тражње како би привреду вратила у равнотежу. То држава може постићи на два начина: један је повећавање количине новца у оптицају (експанзивна монетарна политика – *expansionary monetary policy*); а други, повећавање јавних

расхода или снижавање пореза (експанзивна фискална политика – expansionary fiscal policy).

Монетаристи дају предност експанзивној монетарној политици. Присталице економије понуде (supply-side) наглашавају важност снижавања пореза како би се подстакло инвестирање. Присталице „слободног” тржишта (laissez-faire) препоручују да се држава не меша у природне снаге тржишта.

По Кејнзу, рецесија и инфлација не иду заједно [Keynes 1987]. Од 1960-их неокласични економисти оспоравају кејнзовску политику усмеравања конјунктуре. Милтон Фридман (Milton Friedman) и Едмунд Фелпс (Edmund Phelps) су тврдили да инфлаторна очекивања негирају Филипсову криву на дуги рок, то јест да инфлација и незапосленост не могу ићи заједно. Стагфлација из 1970-их ишла им је у прилог. Висока инфлација ишла је упоредо с растом незапослености [Friedman and Schwartz 1971].

ПРИРОДА ПОРЕМЕЋАЈА У САВРЕМЕНОЈ СВЕТСКОЈ ПРИВРЕДИ

Порекло садашње кризе

И криза која је избила на површину у 2008. години, је, као што се и до сада дешавало, почела финансијским сломом, а потом се прелила и у реалну привреду. Овако велики поремећај у светској привреди не може се, разуме се, објаснити само једним узроком. Постоји више објашњења:

а) *Грамзивост*. Браниоци „слободног” тржишта кажу да је систем у реду. Узрок кризе је грамзивост пословођа великих финансијских установа на Вол-стриту, која је потом уздрмала целу светску привреду.

б) *Неограничена вера у њржишће*. По Стиглицу, „непоштење у финансијском сектору увалило нас је у кризу, а Вашингтон није способан да нас из ње изведе” [Stiglitz 2008a].

Гринспен је упропастио целу светску привреду јер није схватао ограничења тржишта. Веровао је да се тржиште исправља увек само од себе [Stiglitz 2008b].

в) *Страх од страха*. Стивен Јанг полази од тога да су кризе у складу с традицијом капитализма, „али део кризе показује да и даље постоји нешто дисфункционално у овом моделу капитализма”. Ова криза је изазвана страхом од кризе. Због страха од кризе предузећа смањују производњу, отпуштају раднике, људи се плаше да ће изгубити послове, потрошачи се плаше да ће остати без новца, нико не купује (self-fulfilling prophecy).

г) *Технички банкрот САД*. Садашњи светски финансијски слом је, ипак, исход дуже ферментације. Грудва снега, која се претворила у лавину, технички је банкрот САД из 1971. који је извео председник Никсон (Richard Nixon) укидањем конвертибилности долара у злато. Срушен је Бретонвудски систем, који је, захваљујући, пре свега, систему фиксних девизних курсева, био чувар реда у међународним монетарним односима, а тиме и у међународној трговини. По

искључивању злата из светског монетарног система више не постоји јединствено светско мерило вредности односно цена – робе, услуга, капитала, валута. Отуда раст неповерења у светски финансијски систем и најзад светски привредни слом.

Техничким банкротом САД Систем федералних резерви постао је светска централна банка. САД више немају ограничења у штампању долара. То је имало далекосежне последице по привреду и САД и целог света:

а) Емисијом долара САД трошкове ратова у свету преваљују на друге земље, првенствено развијене. Ове земље нису могле да за суфицит у размени са САД купују злато из њихових знатних резерви, нити да га користе за масовну куповину америчких производа, иначе би, будући да имају у основи исту структуру производње, морале да смањују сопствену производњу уз раст незапослености. САД некажњено гомилају дефицит и у унутрашњим и спољним рачунима, јер трошкове сноси остали свет.

Америчке невоље настају кад доштампани долари почињу да се враћају у САД. Амерички финансијски систем запада у кризу која потреса целу светску привреду.

б) Неурачуната последица слободног доштампавања долара је решавање проблема оскудице у међународним средствима плаћања, то јест „оскудице у доларима“ (dollar shortage). Долази до убрзања раста међународне трговине. Она постаје „локомотива развоја“ мање развијеног дела света. Истовремено, како су финансијске услуге за САД постале уносније од производње, оне класичне индустрије измештају у мање развијени део света. Исход је неурачунати ризик: долази до битних промена у међународној подели рада.

Одговор на кризу

Крај „тржишног фундаментализма“

Образац тржишног фундаментализма, на коме је почивала економска политика земаља које су епицентар савремене привредне кризе, блажено је прост: слободно тржиште, приватизација, ниски порези, немешање државе, лабави прописи. Како Кјеран Ален подсећа, „У току протеклих тридесет година економисти преовлађујуће струје (mainstream economists) тврдили су да тржиште дејствује савршено ако нема уплитања државе или снажних синдиката. ...‘Снаге тржишта’ су узимане као мудри духови који су најбоље знали како делује привреда. Нико није знао ко су или шта су оне, али је изгледало као да лелују анонимно иза позорнице радећи све исправно. У готово свим земљама људима је говорено да препуштају ствари тим ‘тржишним снагама’ ... У стварности, те ‘снаге тржишта’ биле су дивовске финансијске куће које су могле да премештају новац по целом свету по својој вољи”. [Allen 2008]

Међутим, тектонски поремећаји у светској привреди јасно показују да је прошло време либерализма типа Тачер-Реган. Дошло је време да се тражи замена за досадашњу основу економске политике.

Покушаји превађавање кризе

1. *Преуређивање светској финансијској системи.* Кад је светска криза запљуснула цео свет, поново је оживела идеја о враћању на монетарни систем који не би био у власти само једне државе.

а) Многи економисти, почев од Руефа (Jacques Rueff)⁴, напали су укидање конвертибилности долара у злато и тражили враћање злата у светски монетарни систем. Ален Гринспен још 1966. је упозорио: „Напуштање златног стандарда омогућило је присталицама државе благостања да користе банковни систем као средство за неограничену експанзију кредита... У одсуству златног стандарда нема начина да се заштити штетња од конфискације преко инфлације”. [Greenspan 2010].

Немачки економист Волфрам Енгелс предлагао је такође увођење јединственог светског мерила вредности израженог у другим робама [Engels 1965].

Међутим, повратак злата у светски монетарни систем изгледа неостварив. Укупна количина до сада произведеног злата процењена је на око 142.000 тона. Ако се претпостави цена од 1.000 \$ за унцу односно 32.500 \$ за 1 кг злата, значи да би укупна количина до сада произведеног злата износила 4.500 милијарди долара. То је мање од количине новца у оптицају само у САД, која износи око 7.600 милијарди долара у оптицају или у депозиту.

б) Стиглиц је пошао од тврдње да је „Финансијски сектор загадио светску привреду затрованом активом, па сада треба да је очисти.” У ту сврху предложио је увођење „Тобиновог пореза”, али не само на девизне него на све финансијске трансакције, како би се спречило настајање финансијских мехура. Према проценама, порез од 0,005% на све новчане трансакције у великим привредама достигао би око 30 милијарди долара [Stiglitz 2010].

в) „Група 20” заузела је став да прво треба оздравити банке с колико треба новца, па онда подстицати потрошњу, реорганизовати светски финансијски систем, укључујући ММФ, и сузбијати протекционизам.

2. *„Сви смо ми кејнзовци”.* Мање-више све земље су покушале да сузбију кризу кејнзовском терапијом – раст јавних расхода, снижавање есконтне каматне стопе, снижавање пореза.

САД – епицентар кризе – предузеле су низ мера најпре за спасавање свог финансијског система. Пакет од 700 милијарди долара из федералног буџета за куповину угрожене хипотекарне активе посрнулих банака. Уследили су нови „пакети спаса” из државне благајне од преко 1.000 милијарди долара, укључујући извесно снижавање пореза. Национализовани су Америчко осигуравајуће друштво *AIG* и *Fannie Mae* и *Freddie Mac*, да би се спасле банке које су доспеле у банкрот због ненаплативости хипотекарних кредита. У ове две последње установе држава је преузела својину од 80%. Држава је великим средствима помогла и велике произвођаче аутомобила. Тако „слободно тржиште” уступа место „социјализацији губитака и приватизацији профита”. [Allen 2008] Председник

4 Јаков Руев, пореклом Бугарин, саветник председника Француске Шарла Де Гола.

Федералних резерви САД Бен Бернанке је у интервјуу *Њујорк џајмс* овако објаснио: „У ратном рову нема атеиста нити у финансијској кризи идеолога”.

У постојбини „тачеризма” и „реганизма” носиоци економске политике тако се вратише Кејнзу: „Тржишта колико је могуће, државе колико је потребно”⁵.

Заједнички одговор на кризу ЕУ је био да се издвоји 200 милијарди евра (1,5% БДП) за опоравак привреде. Све чланице су усвојиле и своја решења. Оне су десетине милијарди евра утрошиле у спасавање банака и великих предузећа. Влада Кејнзове постојбине, Велике Британије, одговорила је филозофијом „Трошити, трошити и само трошити”⁶. Французи су своје јавне расходе на опоравак привреде образложили: „Инвестиције су наш одговор на кризу”. Јапанци су такође више стотина милијарди долара утрошили за допинговање привреде. Кина је за сузбијање рецесије издвојила око 586 милијарди долара.

3. *Сузбијање џрамзивосџи*. Једна од мера нове америчке владе за сузбијање кризе био је покушај спречавања исплате високих награда (*bonuses*) у финансијским установама.

4. *Уљуђивање кайиџализма*. Стивен Јанг [Caugh Round Table 2010] сматра да је излаз из кризе „морални капитализам”, који треба да измирује профит и бригу за људе. Људи су себична и морална бића. Циљ је да се уравнотеже себичност и моралност. Образац је „сопствени интерес уз бригу о другима”. Једино што је Јанг успео је да му многи пожелe успех.

Исход одговора

До сада ни једна важна мера за преуређивање светског монетарног и финансијског система није предузета.

Велике банке и друге финансијске установе пренебрегле су владине позиве за одрицање од грамзивости. У пуном замаху кризе милијарде долара су исплаћене у виду награда за успешно пословање.

У развијеним земљама део огромних расхода за оживљавање привреде показао се као *cash for trash* (тј. бацање пара)⁷.

САД, епицентар кризе, запале су у зачарани круг. Расту истовремено буџетски дефицит и незапосленост. У претходне две године у привреди је требало да се отвори 3 милиона радних места за прираст радне снаге. Уместо тога, изгубљено је око 8,5 милиона радних места. Међутим, ако би се расходи смањили, стање незапослености би се погоршало. Али, ако се расходи не смање, дугороч-

5 Ово схватање је било у основи Њу дила који је извукао америчку и светску привреду из депресије из 1929–30. године. На овом схватању почивале су економске политике Запада након Другог светског рата, до пред крај 1970-их година.

6 Гордон Браун: „Сви смо ми кејнзовци”. За време „велике светске привредне кризе” из 1930-их година Кејнза је послушао само Адолф Хитлер!

7 Израз који је употребио амерички економист Пол Кругман (Paul Krugman) за Бушов и Обамин пакет јавних расхода.

не каматне стопе могу порастати пошто инфлаторна очекивања расту. Питање незапослености би се даље погоршало [Stiglitz 2010a].

Постоје многе сметње на путу опоравка. Кредитирање је сужено. Многе финансијске установе морају да оздрављују своје билансе. Тражња у многим земљама споро оживљава. Оживљавање реалне привреде до кога је дошло резултат је пре свега снажних фискалних подстицаја државе у многим развијеним и мање развијеним земљама. Потрошна и инвестициона тражња је још увек слаба. Истовремено, стопе незапослености и недовољне запослености и даље расту.

Испоставило се да су се једино у Кини дивовски јавни расходи показали као добра инвестиција. У 2009. ова земља је остварила стопу привредног раста од близу 9%. Главни разлози њеног успеха су: банкарство није било заражено „затрованом активом”, масовна улагања била су усмерена у економски оправдану инфраструктуру, издацима у социјалне сврхе повишена је унутрашња тражња.

У Извештају УН се подвлачи да у погледу кретања у светској привреди остају неизвесности и ризици. У развијеним земљама опоравак је спор и зависан од стимулативних мера државе. Уколико би антикризне мере држава – фискална, монетарна и финансијска подршка без преседана – биле убрзо повучене, постоји ризик од повратка у рецесију [International Monetary Fund, *World Economic Outlook* 2010].

Према проценама Уједињених нација, светски бруто производ у 2009. години опао је за око 2,2%. То је први пад светског бруто производа (СБП) након Другог светског рата. Према истом извору, у 2010. години СБП требало би да порасте за око 2,4%. То значи да ће бити за око 7% нижи него што би био да је настављен раст од пре кризе [United Nations, *Economic Outlook: World Economic Situation and Prospect 2010*]. Међународни монетарни фонд (ММФ) процењује да ће у 2010. години стопа раста СБП достићи око 3,9%. Опорављање светске привреде је неравномерно. Остварују га пре свега земље Азије [International Monetary Fund, *World Economic Outlook* 2010].

Углавном, упадљива обележја текућег стања светске привреде су: споро оживљавање, раст јавног дуга, неизвесност у погледу кретања девизних курсева и платних биланса, мрачни изгледи за запосленост и ниска стопа инфлације [International Monetary Fund, *World Economic Outlook* 2010: 1].

ПРЕДВИЂАЊА МЕЂУНАРОДНОГ МОНЕТАРНОГ ФОНДА
(ПРОМЕНЕ У ПОСТОЦИМА У ОДНОСУ НА ПРЕТХОДНУ ГОДИНУ)

	Предвиђања			
	2008.	2009.	2010.	2011.
Светски производ	3,0	- 0,8	3,9	4,3
Развијене земље	0,5	- 3,2	2,1	2,4
САД	0,4	- 2,5	2,7	2,4
Подручје евра	0,6	- 3,9	1,0	1,6
Немачка	1,2	- 4,8	1,5	1,9
Француска	0,3	- 2,3	1,4	1,7
Италија	- 1,0	- 4,8	1,0	1,3
Шпанија	0,9	- 3,6	- 0,6	0,9
Јапан	- 1,2	- 5,3	1,7	2,2
Британија	0,5	- 4,8	1,3	2,7
Канада	0,4	- 2,6	2,6	3,6
Друге развијене привреде	1,7	- 1,3	3,3	3,6
Новоиндустријализоване азијске земље	1,7	- 1,2	4,8	4,7
Земље у успону и земље у развоју	6,1	2,1	6,0	6,3
Африка	5,2	1,9	4,3	5,3
Подсахарска Африка	5,6	1,6	4,3	5,5
Централна и источна Европа	3,1	- 4,3	2,0	3,7
ЗНД	5,5	- 7,5	3,8	4,0
Русија	5,6	- 9,0	3,6	3,4
Без Русије	5,3	- 3,9	4,3	5,1
Азија у развоју	7,9	6,5	8,4	8,4
Кина	9,6	8,7	10,0	9,7
Индија	7,3	5,6	7,7	7,8
АСЕАН-5*	4,7	1,3	4,7	5,3
Средњи Исток	5,3	2,2	4,5	4,8
Западна Хемисфера	4,2	- 2,3	3,7	3,8
Бразил	5,1	- 0,4	4,7	3,7
Мексико	1,3	- 6,8	4,0	4,7

Извор: IMF, *World Economic Outlook Update*, January 2010.

* Индонезија, Малезија, Филипини, Тајланд и Вијетнам.

Неурачунати ризик

Особеност садашње економске кризе је у следећем:

а) *Асиметричност у крећању стипоје расіа БДП и стипоје незајосленостии.* У досадашњем искуству стопа раста незапослености била је сразмерна стопи опадања друштвеног производа и обрнуто: оживљавање стопе раста БДП праћено је сразмерним опадањем стопе незапослености. У садашњој кризи незапосленост је порасла много брже него што је друштвени производ опадао. Штавише чак и кад друштвени производ почиње да расте, стопа незапослености и даље расте.

б) *Симетричност у крећању стипоје расіа друштвеної йроизвода и стипоје расіа цена енерјенатиа и сировина.* Брзи раст друштвеног производа у првој деценији 21. века био је праћен још бржим растом цена енергената и неких других сировина. И обрнуто. Опадање стопе раста друштвеног производа праћено је још бржим опадањем цена ових добара. Западање светске реалне привреде у рецесију праћено је сломом цена енергената. Оживљавање светског друштвеног производа праћено је новим растом цена енергената и других примарних производа. Отуда опасност од повратка рецесије посебно у развијеним земљама.

Нема довољно података за емпиријску проверу да ли су ове две тенденције у детерминистичкој или у стохастичкој вези. Чини се, ипак, да се не ради о пукој корелацији. Изгледа да је ствар у промени у међународној подели рада и отуда у односу снага у међународним економским односима.

Након другог светског рата развијене земље су биле извозници израђевина а увозници сировина, а мање развијене земље извозници сировина и увозници индустријских производа. Развијене земље имале су монопол и на страни тражње сировина и на страни понуде индустријских производа. Стога су имале високи привредни раст уз високу профитну стопу.

У међувремену, мање развијене земље, захваљујући великим делом измештању прерађивачке индустрије из развијених земаља, постају извозници индустријских производа и увозници сировина. Оне постају конкуренти развијенима и у понуди индустријских производа и у тражњи сировина. По оба основа снижава се профитна стопа у развијеним земљама.

Између ове две особености садашње кризе – асиметричности на једној и симетричности на другој равни – нема противречности. Реч је просто о парадоксу. Пошто је Запад изгубио монопол и на страни тражње сировина и енергије и на страни понуде израђевина, западњачка предузећа не могу више да контролишу трошкове производње као некад, па тиме ни профитну стопу.

Профитна стопа може да се рехабилитује само снижавањем трошкова производње. Рецесија је смањивањем производње битно умањила цене енергената, а цену радне снаге масовним отпуштањем. Али оживљавање производње скоро аутоматски води расту цена енергије и сировина. Једина кључна ставка трошкова производње коју могу да контролишу западњачка предузећа је цена радне снаге. Модернизовањем технологија које штеде рад, незапосленост расте и кад производња оживљава. Тиме се круг затвара.

Рано упозорење – „Границе раста”

Рано упозорење на опасност од расипног коришћења природних богатстава је извештај *Границе раста* из 1972, сачињен по наруџби Римског клуба [Meadows, Meadows, Randers and Behrens III 1972]. Суштина извештаја је оспоравање тада владајуће поставке економске науке да ће на Земљи увек бити довољно природних богатстава потребних за људско благостање [Suter 1999: 1]. Писци извештаја су упозорили: ако светска потрошња и становништво задрже тадашње високе стопе раста, у року од једног века Земља ће ударити у границу [Malthus 1798].

У изворном моделу анализе испитивано је пет варијабли: светско становништво, индустријализација, загађивање животне средине, производња хране и исцрпљивање природних богатстава. Циљ аутора је био да испитају могућност одрживог обрасца променом трендова раста међу овим варијаблама.

У ствари, извештај је реакција на плимину оптимизма из 1950-их и 1960-их година, када су и Исток и Запад бележили високе стопе раста, с ниском стопом незапослености. Запад је веровао да има образац за привредни раст примењив и на остали свет. Требало је добити хладни рат и тако обезбедити будућност целом свету. Капиталистичка поставка била је да ће тржиште решити сваки проблем животне средине: ако се природна богатства троше брзо, порашће им цена, па ће тако исцрпљивање богатстава бити успорено. Марксистичка поставка је била да ће технологија решити све проблеме [Suter 1999: 1].

Искуство је показало да ни тржиште ни технологија неће дејствовати тако да решавају проблеме животне средине. Зато је и позвана група стручњака да испита шта ће се десити ако свет настави да троши природна богатства по високој стопи.

По Сутеру (Keith Suter), суштина упозорења из Римског клуба је издржала суд времена. Што се већи број земаља индустријализује, све више расте потрошња природних богатстава па и њихова цена. „Нема сумње да је тржишни систем најбољи пут да се створи богатство (охрабривањем свакога да се бори за свој интерес). Али, тржишни систем није направљен да дели богатство или да штити животну средину... тржишни систем обогаћује богате, осиромашује сиромашне и угрожава планету.” [Suter 1999: 1]. И Тарнер (Graham Turner) је у свом раду из 2008. закључио да су предвиђања изнета у *Границама раста* ваљана. Кретања индустријске и пољопривредне производње и загађивања животне средине у складу су с предсказивањима у књизи о економском слому у 21. веку [Turner 2008; Necht 2008].

Дакле, суштина проблема је, по писцима *Граница раста*, истовременост брзо растућег броја становника и ограничености залиха природних богатстава. Иако став писаца извештаја призива у сећање Малтусова предсказања, они ипак нису заступали исти став. По њима, мрачан исход није неизбежан, под условом да се промени политика [Suter 1999: 1]. Смисао упозорења није да смо предодређени да будемо уништени у катастрофи животне средине, него у оптимистичкој вери да је могуће градити бољи свет и да човечанство може бити мобилисано на том задатаку [Suter 1999: 5].

Расипно трошење природних богатстава

Најновији подаци о производњи и потрошњи најважнијег енергента, петролеја, који сам покрива трећину светских потреба у енергији, иду у прилог суморним предвиђањима.

Према процени Међународне агенције за енергију, нема изгледа да се раст тражње за горивима покрива у потпуности растом понуде [Suter 1999: 1]. Прилике на пољу енергије могу само да се даље погоршавају. На то указују бројке. До средине овог века број становника увећаће се за око 50% и достићи ће 9 милијарди душа. У наредних 30 година број моторних возила, путничких и теретних, удвостручиће се – на више од 2 милијарде возила. За 20 година небом ће крстарити више од 36.000 путничких авиона. Све то најављује раст потрошње горива. До 2030. године потрошња горива порашће за 35%. То би значило да би произвођачи морали да испумпавају додатних 11 милијарди барела нафте годишње [Suter 1999: 1].

Неизвесно је одакле ће се набављати та силна нафта. У протеклом веку свет је сагорео хиљаду милијарди барела нафте. Познате залихе нафте, према Бритиш Петролеуму, износе око 1.200 милијарди барела. Ако се настави потрошња нафте садашњим темпом, и ове залихе сагореће се у наредних 30 година [Suter 1999: 1].

Према проценама стручњака, могуће је да постоји још око хиљаду милијарди барела нафте у неоткривеним залихама, али у тешко доступним налазиштима Арктика или у земљама које ограничавају приступ тим налазиштима.

ИСЦРПЉИВАЊЕ „ЕВРОПСКЕ ВРСТЕ РАЗВОЈА”

До „индустријске револуције” није било значајних разлика у степену развијености данашњих развијених и неразвијених земаља. До тада су све земље, по данашњим мерилима, биле неразвијене⁸. Свет излази на пут брзог привредног развоја тек са заснивањем „европске врсте развоја”⁹.

Појам „европске врсте развоја”

Чиниоци унутрашње динамике „европске врсте развоја”

Differentia specifica „европске врсте развоја”, која је издваја од свих осталих изворних врста развоја, јесте:

- а) претварање вишка производа у капитал, то јест акумулација капитала;
- б) индустријска технологија.

8 „Друштвени системи који заостају у економском развоју нужно пропадају.” [Horvat 1984: 291].

9 Првобитно објављено у: [Бабић 1982: 377–386].

Ова врста развоја зачета је у Европи, тачније у италијанским градовима републикама у Средњем веку. Из ње се, током времена, шири на остале делове света да би временом постала општа, светска [Бабић 1982: 157, 279]. Сва досадашња искуства, укључујући кинеско, показала су да „европска” врста развоја нема замене [Бабић 1982: 157 и следеће].

И пре него што је у италијанским средњовековним градовима „изумљено” претварање вишка производа у капитал било је гомилања богатства у новчаном облику и у другим деловима света, али није дошло до развоја какав је остварен „европском врстом развоја”. Шта је то што је омогућило да се богатство прикупљено у италијанским средњовековним градовима претвори у замајац економског препорода?

а) Тековине грчке културе и науке, спасене на арапском језику с кога су у средњем веку преведене на латински, постале су доступне Европи. Са становишта развоја привреде, од тих тековина најважније су узрочно-последични ланац који су открили Стари Грци и тековине њихове геометрије и математике, које су основа развоја природних наука, без чега нема развоја технике, а без ове технологије, а то значи ни индустријске револуције. Међутим, само то није било довољно. И Стара Грчка и Стари Рим били су доспели у економски застој јер нису могли да развијају математику у мери нужној за развој природних наука, технике и технологије. Главни разлог је што ни једни ни други нису познавали знак нуле (0).

б) Европи је помоћ стигла из Азије. Нулу су открили Индуси. Њу су Европљани преузели од Арапа заједно с других девет знакова за бројке које се и данас зову „арапски бројеви”.

Прибавивши нулу из Индије и бројке од Арапа, Европа је саставила све предуслове за индустријску револуцију – вештину претварања вишка производа у капитал и узрочно-последични низ нужан за развој природних наука, односно потчињавање природе. Они су постали главни чиниоци унутрашње динамике „европске врсте развоја”. Захваљујући њима, Европа је постала прво *радионица*, а потом *учионица* за економски развој целог света.

Трговином и колонизацијом Европа је своју врсту развоја раширила по целом свету. Штавише, она ју је наметала и силом. Десило се, међутим, оно што протагонисти „европске врсте развоја” нису ни слутили. Европа је изгубила контролу над током развоја који је започела. Престигле су је у развоју прво њене бивше „беле колоније” – САД, Канада, Аустралија. Потом је у другој половини 20. века почео економски успон целе Азије. Данас се Европа уједињује не би ли се одупрла премоћи својих бивших „шегрта”.

Унутрашња иројивречност „евројске врсте развоја”

„Европска врста развоја”, чији је производ „индустријска цивилизација”, довела је до огромног напретка у свим областима људског живота. Али, због начина на који се она примењује, почела је да удара у границе. Чини се да големи економски и социјални поремећаји у свету, пре свега његовом најразвијенијем

делу, нису просто још једна криза светске привреде ни просто још једна криза капитализма, него исцрпљивање „европске врсте развоја“.

1. *Економска граница „евројске врсте развоја“*. Основно економско ограничење владајуће врсте развоја проистиче из њене суштине – акумулације капитала. Тежња за бескрајношћу акумулације односно проширене репродукције испољава се у тежњи за бескрајношћу увећавања прерађивачке моћи света. Ова тежња нужно води у сукоб с ограниченошћу залиха природних богатстава – енергије и сировина.

Маркс и Кејнз, научници чија су схватања највише утицала на природу економске политике у 20. веку, претпостављали су обиље чинилаца производње. По Марксу, главно питање развоја производних снага је стварање одговарајућих односа производње. По Кејнзу, основно је створити одговарајућу платежно способну тражњу како би се покренули неупослени чиниоци производње. Али, текућа привредна криза оповргава поставке двају великих научника: свет се суочава управо с оскудицом у чиниоцима производње. Нема сировина и енергије довољно за неконтролисани развој индустрије у читавом свету [Бабић 1984: 12].

Преиндустријска друштва почивала су на обновљивим изворима енергије, а сва друштва индустријског доба почивају на необновљивим – угљу, нафти, гасу. По Тофлеру, „једна цивилизација по први пут почиње да једе природни капитал, умјесто да живи од камате коју он доноси... Енергетску основу свих друштава другог таласа чинила су фосилна горива” [Toffler 1982: 43]. Више је него јасно да се „не може у недоглед ослањати на необновљиву енергију што је до сада била главна субвенција индустријског развитка” [Toffler 1982: 43]. „Јасно, цивилизација не може потрајати дуго ако троши више него што производи” [Barnett 1983: 125]. Човек ће бити у опасности све док не нађе замену за необновљиве изворе енергије.

Истовремено се повлачи и „друга скривена субвенција – јефтине сировине” [Toffler 1982: 140]. Само у првих двадесет година по Другом светском рату „индустријски је свијет потрошио више нафте и руда него што је било потрошено у цијелој повијести човјечанства” [Barnett 1983: 125]. Човек је једном морао спознати да „Земља није бунар без дна” [Barnett 1983: 12].

Данас је сасвим јасно да расположиви необновљиви извори природних богатстава не омогућавају да их цео свет троши на начин на који то чини Запад. Земљина кугла је тесна за развој свих земаља света на овако расипан начин. Најбогатијих 20% светског становништва троши 86% добара и услуга и преко половине енергије [Suter 1999: 4]. Половина потрошње нафте у САД иде у моторна возила [Suter 1999: 5]. Према прорачуну америчког писца Ричарда Барнета, кад би цео свет трошио сировине и енергију као што то чине САД, за 20 година били би исцрпљени сви познати извори ових добара [Barnett 1983: 125]. Отуда теорија о „златној милијарди” [Kuzmich 2010].

Укратко, главни извори природних богатстава на којима почива индустријска цивилизација постају све оскуднији. Чак и ваздух и вода, које је човек навикао да сматра општим добрима неограничене расположивости постају оскуднији. Природа се троши брже него што може да се обнавља. Наша цивили-

лизација је прва која је „створила средства за буквално уништење ... планете” [Toffler 1982: 147]. Човек је објавио рат природи из кога не може изићи као победник: сâм ради на укидању природних услова сопственог опстанка.

Данас, дакле, није реч само о још једној кризи капитализма. Светска привреда није запала у застој само зато што један део производње не може да се утржи. До кризе долази – како је писала Радмила Стојановић – због оскудице у „елементима реалне акумулације” [Stojanović 1984: 4]. сировинама и енергији. Због тога и нема уобичајеног опоравка. Док је раднике могуће замењивати роботима и тако одржавати одговарајућу „резервну армију рада” која ће кочити раст најамнина, није нађена замена за необновљиве изворе сировина и енергије.

Ако би поново била стављена у погон сва постројења која је рецесија зауставила, поново би порасла тражња за сировинама и енергијом, поново би порасли трошкови производње, просечна профитна стопа поново би опала. Нова рецесија била би неизбежна [Становник 1984: 169–172].

Развој науке и технологије, ма како да је задивљујући, не успева да отклони основну конструкциону грешку европске врсте развоја: сукоб између тежње за безграничношћу увећавања прерађивачке моћи света и ограничености необновљивих природних извора. Истина, нове технологије штеде енергију и природне сировине, али њихова потрошња и даље апсолутно расте.

2. *Социјална граница „евројске врсте развоја”*. На кризу владајуће врсте развоја може се, теоријски, одговорити на различите начине.

Један одговор био би прерасподела услова за привредни развој. То би претпостављало светски програм развоја. Бржи развој сиромашнијег дела света био би праћен успоравањем привредног раста богатијег. Овакав одговор спада у оквир утопије познате као „нови међународни економски поредак”, настале у току 1970-их година.

Други одговор је ограничавање динамике европске врсте развоја. Запад, који је учинио све што је могао да ову врсту развоја учини светском како би лакше управљао светом, то не би могао да поднесе. Главни разлози су:

а) Запад је своју прерађивачку моћ развио великим делом на туђим изворима сировина и енергије. Западна Европа, на пример, половину своје потрошње енергије и минералних сировина покрива увозом. б) Западњачки облик друштва не би могао, без „спољних субвенција”, да функционише на садашњи начин ни економски, ни социјално, ни политички. Кад би земље Блиског и Средњег Истока слободно располагале својим главним богатством – залихама нафте, сигурно би повисиле цену петролеја. У свим привредама Запада вероватно би био изазван низ поремећаја – општи раст цена, структурни поремећаји, опадање животног стандарда и раст незапослености. Из тога би могле проистећи социјалне тензије и политичке кризе. Западњачка друштва, у евентуалном покушају да превладају кризе на домаћој основи, нашла би се пред великим искушењима. Владајуће странке би се, дакле, нашле пред избором: изгубити власт или је одржати недемократским методом. Како би и странке које би дошле на власт у таквим условима биле пред истим избором, западњачко друштво запало би у трајну економску, социјалну и политичку кризу.

Укратко, западњачки облик друштва не може да функционише нормално само на домаћој економској основи. „...енергетска криза би могла довести до опште јагме за изворе, ратова за енергију, и много виших цена енергије” [Mouawad 2008]. Другим речима, постоји опасност од светског сукоба ради прерасподеле природних богатстава и тржишта.

3. *Померање граница евројске врсте развоја.* Исход до сада предузетих мера за превладавање кризе показује да нема „повратка у редовно стање”. Главни разлог је у реалној привреди: релативна оскудица у природним улазима – енергији и сировинама. Питање је да ли је реч о исцрпљивању „евројске врсте развоја” или у начину њене досадашње примене?

Неспорно је да главни чиниоци унутрашње динамике евројске врсте развоја – претварање вишка производа у капитал и коришћење узрочно-последичног низа за освајање природе – постају њена главна ограничења. Они светску привреду чине неуправљивом. Она личи на возило, коме, пошто је једном стављено у покрет, нико више не може да држи у власти ни смер ни брзину кретања.

Невоља је што се евројској врсти развоја не види замена. Питање је да ли је могуће умаћи предсказањима из *Граница расја*?

Изгледа уверљива поставка да се исцрпљују могућности за развој на досадашњи начин. „... постојећи ресурси не допуштају да се њима газдује расипнички [Становник 1983: 408]. По неким писцима, то не значи да су исцрпљене могућности за даљи развој уопште. Нарушавање природне равнотеже „није природна последица развоја као таквог, него неприкладног развоја” [Становник 1983: 306]. Индустијализација сама по себи не мора нужно водити укидању природних услова опстанка човека. Дејство индустрије на природу не зависи од ње него од човека [de Rougemont 1983: 146].

Истина, сразмерна оскудица у сировинама може се ублажавати технологијама које штеде сировине и производњом вештачких сировина. Но, ниједна природна сировина до сада није напуштена. Њихова употреба релативно опада, али апсолутно и даље расте. Технологије које штеде енергију могу увелико ублажавати оскудицу у енергији. Али, ипак, већ данас је јасно да се питање енергије стварно може решити само преласком на обновљиве изворе. А за то је потребно решити многа претходна економска и технолошка питања [de Rougemont 1983: 146].

ЗАКЉУЧАК

„Невидљива рука” тржишта не успева да обезбеди одговарајући развој света. „Видљива рука” државе не успева да обузда расипно коришћење природних богатстава. Смак света ипак није на видику. И ова криза ће бити превладана. Али, је већ сада извесно да свет неће моћи дуго да природна богатства користи расипно као до сада.

Није главно питање како расподелити природна богатства, него како расподелити оскудицу у њима. Даљи развој светске привреде и међународних од-

носа уопште умногоме ће зависити од тога како ће се решавати питање те расподеле. Цео свет ће бити угрожен уколико се моћне државе нађу пред избором: заустављање својих машина и отпуштање својих радника или запоседање туђих природних богатстава силом.

Европска врста развоја, која је економски препородила цео свет, учинила је светску привреду неуправљивом. Предупређивање будућих криза светске привреде претпоставља управо њену управљивост. Свету је очито потребна стратегија развоја, која би у условима релативне оскудице у природним богатствима, обезбедила прерасподелу могућности за развој. Но како нема светске владе, нема ни светске стратегије.

У сваком случају, уколико би било настављено садашње стихично кретање светске привреде, човечанству би преостало вероватно још око сто година. Да би опстало, оно би очигледно већ данас морало да има у виду да је *Hanibal ante portas*.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бабић, Благоје (1985). Савремена свјетска привредна криза: криза „европске” врсте развоја (Једна хипотеза), *Развој*, II/3–4, стр. 377–386.
- Бабић, Благоје (1984). Увод. У: Б. Бабић (ур.), *Савремена свјетска привредна криза: Изгледи за ојоравак и одраз на привреду Југославије*, Београд: Институт за међународну политику и привреду.
- Бабић, Благоје (2007). *Економија Азије*, одељак „Сумње у јапанско привредно чудо”, Београд: Мегатренд универзитет, стр. 647–665.
- Бабић, Благоје (1982), *Сјирани приватни калкулациони и развој неразвијених земаља – нека искуства земаља Југоисточне Азије*, Београд: Институт за међународну политику и привреду.
- Паршев, Андрей Петрович (1999). *Почему Россия не Америка*, Тула (Россия): Крымский Мост – 9Д, НТЦ Форум.
- Становник, Јанез (1984). Међународни финансијски и монетарни односи у условима кризе у свјетској привреди. У: Б. Бабић (ур.), *Савремена свјетска привредна криза ...*, стр. 169–172.
- Стиглиц, Џозеф (2008b). *Говор на Свечаном скупу Delta generale осигурање, Поводом 10 година успешног пословања (Стенографске белешке)*, Београд, 9. децембра 2008. године.
- Allen, Kieran (2008). *What's Behind The Global Finance Crisis?*, <http://www.ie/news/latest/financialmeltwownhycapit...html>
- Barnett, Richard (1983). *Mršave godine*, Zagreb: Globus.
- Caux Round Table (2010). *Principles for Responsible Business*, <http://www.cauxroundtable.org/index.cfm?&menuid=8>, 26. 1. 2010.
- de Rougemont, Denis (1983). *Zapadna pustolovina čoveka*, Београд: Književne novine.
- Engels, Wolfram (1965). *Kapitalizam i njegove krize*, preveo i izdao Života Ristić, Београд.

- Friedman, Milton and Anna Schwartz (1971). *A Monetary History of the United States, 1867–1960*, Princeton University Press.
- Greenspan, Alan (2010). Gold and Economic Freedom, Internet, <http://www.321gold.com/fed/greenspan/1966.html>, 22. 3. 2010.
- Hecht, Jeff (2008). Prophecy of economic collapse ‚coming true‘, by, *New Scientist*, 17 November 2008.
- Horvat, Branko (1984). *Politička ekonomija socijalizma*, Zagreb: Globus.
[http://www.imf.org/external/pubs/survey/so/2010/NEW01261\)B.htm](http://www.imf.org/external/pubs/survey/so/2010/NEW01261)B.htm)
[http://www.imf.org/external/pubs/survey/so/2010/NEW01261\)B.htm](http://www.imf.org/external/pubs/survey/so/2010/NEW01261)B.htm)
<http://www.merriam-webster.com/dictionary/recession>. 6. 1. 2010.
<http://www.un.org/esa/policy/wesp.html>
- International Monetary Fund, *World Economic Outlook*, IMF Survey on line
- Keynes, John Maynard (1987). *Opća teorija zaposlenosti, kamata i novca*, Zagreb: Cekade.
- Kuzmich A. (Anatoly Tsikunov), (2010). *The Plot of World Government: Russia and the Golden Billion*, Internet, http://en.wikipedia.org/wiki/Zolotoy_milliard, 22. 3. 2010.
- Malthus, Thomas Robert (1798). *An Essay on the Principle of Population*.
- Mattick, Paul (1960). *Marx and Keynes: The Limits of Mixed Economy*, Boston: Porter Sargent.
- Meadows, Donella H; Dennis L. Meadows, Jørgen Randers and William W. Behrens III, (1972). *The limits to Growth, A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind*, London: Earth Island Limited.
- Mouawad, Jad (2008). The Big Squeeze, *The New York Times*, Articles selected for *Политика*, 28. априла 2008.
- Stanovnik, Janez (1983). *Međunarodni privredni sistem*, Beograd: Izdavački centar Komunist.
- Stiglitz 2010b → Joseph Stiglitz calls for Tobin tax on all financial trading transactions, www.telegraph.co.uk/.../Joseph-Stiglitz-calls-for-Tobin-tax-on-all-financial-trading-transactions.html, 6. 4. 2010.
- Stiglitz, Joseph (2008a). The fruit of hypocrisy, *The Guardian*, September 16, 2008.
- Stiglitz, Joseph E. Obama must resist ‚deficit fetish‘, *The Politico*, 44. <http://www.josephstiglitz.com>, February 10, 2010a.
- Stojanović, Radmila (1984). *Na putu ka visoko industrijalizovanom socijalizmu*, Beograd: Savremena administracija.
- Suter, Keith (1999). *Fair warning? – The Club of Rome revisited Story*, <http://www.abc.net.au/science/slab/rome/default.htm>.
- Tofler, Alvin (1982). *Treći talas*, Knjiga I, Beograd: Prosveta.
- Turner, Graham (2008). *A Comparison of 'The Limits to Growth' with Thirty Years of Reality*, Commonwealth Scientific and Industrial Research Organisation, Australia.
- United Nations, *Economic Outlook: World Economic Situation and Prospect 2010*.
- US Business Cycle Expansions and Contractions*, National Bureau of Economic Research, <http://www.nber.org/cycles.html>, 5. 1. 2010.
- Weale, Martin and Garry Young, Commentary (1999). *National Institute Economic Review (NIER)*, 1999, № 1.

THE MAIN CHALLENGE TO THE WORLD ECONOMY: EXHAUSTION
OF THE “EUROPEAN TYPE OF DEVELOPMENT”

BLAGOJE S. BABIĆ

Economic Sciences Committee, SASA, Belgrade

blagosb@yahoo.com

SUMMARY: The contemporary economic crisis is a phase in the course of the exhaustion of the “European type of development”.

Economists differ greatly regarding the nature and the causes of the crisis of the contemporary world economy. However, economic policymakers are practically unanimous when it comes to the response. They all see the salvation in Keynesian therapy: the increasing of effective demand through high public expenditures and low interest rates. So far, the results have been rather modest: economic recovery has been slow, public debt has increased, there is uncertainty regarding the movement of exchange rates and balances of payments, and the prospects for growth in employment are meager.

Both instruments of macroeconomic regulation have betrayed expectations. The „invisible hand” of the market has failed to ensure desirable growth of the world product. The „visible hand” of the State has failed to prevent wasteful use of natural resources.

Nevertheless, the end of the world is not nigh. This crisis will also be overcome. But it is already certain that the world will not be able to use natural resources as wastefully as it has. The crucial question is not how to distribute natural resources, but how to distribute the scarcity of those resources. The further development of the world economy and of international relations in general will greatly depend on how the question of this distribution will be resolved. The entire world will be endangered if the powerful states are forced to choose between stopping their machineries and firing their workers or appropriating others’ natural resources by force.

The „European type of development” that has regenerated the entire world has also made the world economy ungovernable, the main reason being the contradiction between the tendency for unlimited increase of the world’s manufacturing power and the limits of the reserves of natural resources. The prerequisite for the prevention of future crises of the world economy is its governability. The world obviously needs a strategy of development which, having in mind the relative scarcity of natural resources, ensures a redistribution of development possibilities. But, as there is no world government, there is no world strategy.

In any case, if the world economy continues on its present uncontrollable course, humanity probably does not have more than a hundred years left. In order to survive, already today it would need to realize that Hannibal is at the gates.

KEY WORDS: crisis, recession, depression, limits of growth, “European type of development”